

1 ARGUMENTATIETHEORIE & RETORICA

1 De presentatie, analyse en evaluatie van argumentatie in discussieperspectief; inleiding op het thema Argumentatietheorie & Retorica

Frans van Eemeren

Hoewel de tien bijdragen over Argumentatietheorie & Retorica die in deze bundel zijn opgenomen door verschillende auteurs geschreven zijn, vertonen ze toch een belangrijke samenhang.¹ Om dat duidelijk te maken, zal ik eerst aangeven waar de diverse auteurs zich precies mee bezighouden. Ik begin met de artikelen over de beoordeling van argumentatie, dan behandel ik die over de analyse en tot slot die over de presentatie.

Argumentatie wordt soms als een overtuigingsmiddel gezien waar men zijn toevlucht toe moet nemen als de mogelijkheid tot een logisch sluitend bewijs ontbreekt. Hoe sympathiek deze zienswijze in zijn enthousiasme voor de logica ook is, mij lijkt hij toch te berusten op een hardnekkig misverstand. Is het niet zo dat een bewijs, hoe 'sluitend' ook, evengoed aanvaard moet worden om te kunnen overtuigen? Is het logisch bewijs als overtuigingsmiddel wel zo verheven boven wat er in gewone argumentatie gebeurt? Fungeert het niet eerder als een speciaal soort argumentatie?

In 'Quod erat demonstrandum' gaat de logicus Erik Krabbe (RUG) na of het in het perspectief van een overtuigingspoging zinvol is een onderscheid te maken tussen betogen en bewijzen. Net als een betoog, kan een bewijs voor het ene gezelschap overtuigend zijn en voor het andere niet. Wat is dan de meerwaarde van een bewijs? Dat hangt volgens Krabbe onder andere af van het bewijsbegrip waar men van uitgaat en van het type bewijs waar men het over heeft. Uitgaande van een dialectisch bewijsbegrip probeert hij de voorwaarden te formuleren waar een betoog aan moet voldoen om in een expliciete discussie als bewijs te gelden.

Ook de logicus Rob Wiche (RUL) houdt zich met voorwaarden bezig; hij richt zich op de voorwaarden voor een rationele discussie. In 'Bouwstenen voor het evalueren van argumentatieve discussies' ontwerpt hij een regelsysteem voor de beoordeling van competitieve en coöperatieve discussies. In dit regelsysteem geven discussieregels in engere zin, structurele regels, afsluitingsregels en winst- en verliesregels aan, welke zetten in elk van deze beide discussietypen wel en niet geoorloofd zijn. Aan de hand van een discussie tussen de filosofen Ayer en Naess demonstreert hij de toepasbaarheid van die regels.

Agnès van Rees (UvA), taalbeheerser pur-sang, gaat in 'Het kritische gehalte van probleemoplossende discussies' na of een probleemoplossende discussie, die gericht is op het oplossen van een probleem, gereconstrueerd kan worden als een kritische discussie, die gericht is op het oplossen van een verschil van mening. In normatief opzicht is zo'n reconstructie volgens haar gerechtvaardigd door de overeenkomst in globale doelstelling. Om te kunnen vaststellen of

dat ook in descriptief opzicht het geval is, maakt zij gebruik van Fisher's model van het verloop van een probleemoplossende discussie. Ook de feitelijke eigenschappen van een probleemoplossende discussie blijken volgens Van Rees een reconstructie als kritische discussie toe te laten.

De auteurs die over het evalueren schrijven houden zich uiteraard net zo goed met het analyseren bezig, maar er zijn ook auteurs die zich concentreren op specifieke analyseproblemen. Zij willen nagaan hoe argumentatief taalgebruik zo kan worden gereconstrueerd dat een adequate beoordeling mogelijk wordt. Wanneer is het bijvoorbeeld verantwoord om een verschil van mening te analyseren als een gemengd geschil, waarin beide partijen een standpunt te verdedigen hebben? Wanneer hebben uitspraken precies een argumentatieve functie? Op grond waarvan mag eigenlijk worden aangenomen dat er op een standpunt argumentatie zal volgen? Hoe kan de structuur van die argumentatie op een verantwoorde manier worden geanalyseerd als meervoudig, nevenschikkend of onderschikkend?

Soms houdt een reactie die op een standpunt gegeven wordt niet meer in dan dat er twijfel tot uitdrukking wordt gebracht aan het standpunt, soms lijkt er bij nader inzien met een twijfelende reactie tevens een tegengesteld standpunt naar voren te worden gebracht. In andere gevallen is het precies andersom: er lijkt aanvankelijk een tegengesteld standpunt te worden ingenomen, maar bij nader inzien is er toch alleen maar sprake van twijfel aan het standpunt waarop gereageerd wordt. De analysator moet bepalen waar de twijfelaar precies aan gehouden kan worden: heeft hij nu zelf ook een standpunt te verdedigen of niet? In 'De typering van meningsverschillen' probeert Willem Koetsenruijter (UvA) enkele richtlijnen op te stellen die de analysator die zich voor dit analyseprobleem gesteld ziet kunnen helpen 'op een verantwoorde manier de knoop door te hakken'.

Iemand die twijfel uit aan een standpunt mag verwachten dat degene die het standpunt naar voren heeft gebracht dat standpunt zal verdedigen door middel van argumentatie. Volgens Francisca Jungslager (RUU) is het zelfs een empirisch feit dat de luisteraar van iemand die een standpunt inneemt argumentatie voor dat standpunt verwacht. Waarom is dat zo? De spreker die een standpunt naar voren brengt voert een taalhandeling uit, een 'beweeder', die voor de luisteraar niet zonder meer aanvaardbaar is, omdat er een geslaagdheidsvoorwaarde voor die taalhandeling onvervuld is gebleven. De luisteraar rekent er op dat de spreker die niet-vervulde geslaagdheidsvoorwaarde door middel van zijn argumentatie alsnog zal vervullen. In 'Argumentatie na een standpunt' probeert Jungslager, uitgaande van een onderzoek dat zij in het kader van een promotieproject aan de UvA uitvoerde, hiervoor een theoretische verklaring te bieden door een nadere karakterisering te geven van het pragmatisch verband tussen standpunten en argumentatie.

Agnes Verbiest (RUL) gaat in 'Pragma-linguïstische indicatoren' in op de vraag hoe precies kan worden vastgesteld of een bepaalde uiting bedoeld is als een argument en op welk standpunt dat argument dan betrekking heeft. Zij gebruikt inzichten van Franse argumentatietheoretici om de functie en werking van argumentatieve indicatoren te verduidelijken. Naast de 'gewone' indicatoren van argumentatie zoals 'want' en 'omdat', blijken ook woorden en woordgroepen zoals 'maar', 'weinig' en 'op zijn minst' relevant te zijn voor de reconstructie van

een kritische discussie.

Francisca Snoeck Henkemans (UvA) houdt zich bezig met de manier waarop de argumentatie in een betoog gestructureerd is. Bij het analyseren van een betoog levert met name het onderscheiden van meervoudige en nevenschikkende argumentatie vaak problemen op. In 'De analyse van complexe argumentatie in functioneel perspectief' is haar uitgangspunt dat meervoudige en nevenschikkende argumentatie reacties vormen die zijn afgestemd op de (veronderstelde) kritiek van degene die van het standpunt overtuigd moet worden. Meervoudige argumentatie is een reactie op een ander soort kritische respons dan nevenschikkende argumentatie. Dit inzicht kan bijzonder nuttig zijn voor het reconstrueren van de argumentatiestructuur.

De laatste tijd groeit het inzicht dat richtlijnen voor de presentatie van argumentatie in betogen en discussies gebaseerd dienen te zijn op een duidelijke conceptie van wat er allemaal van belang is voor de analyse en de evaluatie. De presentatie zorgt vaak voor problemen en deze problemen kunnen beter en systematischer worden opgelost als eerst wordt vastgesteld op welke punten zich bij het analyseren en evalueren problemen kunnen voordoen. De auteurs die zich met de presentatie bezighouden zijn hiervan doordrongen. Zij richten zich op bekende knelpunten zoals onduidelijkheden in de argumentatieve verbanden tussen uitspraken en in de manier waarop cruciale begrippen gedefinieerd worden.

Onduidelijkheden in het verband tussen standpunten en argumenten kunnen de lezer soms ernstige interpretatieproblemen bezorgen. Volgens Susanne Gerritsen (UvA) kan dit voorkomen worden door aspirant-schrijvers te leren dat zij de lezer duidelijk moeten maken hoe de ene uitspraak wordt geacht de andere te rechtvaardigen. Dit kan bijvoorbeeld gebeuren door één of meer van de argumenten te expliciteren die de schrijver geneigd was impliciet te laten ('verzwegen argumenten'), maar die de lezer nodig heeft om het verband te kunnen zien. In 'Onduidelijke argumentatieve verbanden als schrijfprobleem' laat Gerritsen aan de hand van een voorbeeld zien dat een pragma-dialectische benadering van argumentatie aanknopingspunten biedt om de schrijver adviezen te geven voor een begrijpelijke presentatie van zijn tekst.

Erik Viskil (UvA) behandelt de rol van definities bij het verhogen van de begrijpelijkheid en aanvaardbaarheid van een argumentatieve tekst. Wat voor typen definities dient de schrijver te gebruiken en hoe kan hij duidelijk maken van welk type definitie er sprake is? In 'Definities in argumentatieve teksten' stelt Viskil dat de taalhandelingstheorie criteria verschaft om de verschillende typen definities op een verantwoorde manier van elkaar te onderscheiden, zodat definities het best in termen van deze theorie beschreven kunnen worden. Van elk type definitie kan een standaardparafrase worden gegeven die de schrijver kan gebruiken om aan te geven van wat voor definitie hij zich bedient. Ook Viskil illustreert zijn bedoelingen met een wat uitgebreider voorbeeld.

Hoe heeft het onderzoek naar Argumentatie & Retorica zich binnen de VIOT de afgelopen jaren ontwikkeld? En wat is de belangrijke samenhang tussen de hier gepubliceerde bijdragen waarvan ik in het begin van deze introductie gewag maakte?

Als de artikelen vergeleken worden met die in voorgaande VIOT-bundels,

dan valt er een ontwikkeling te constateren van filosofisch en theoretisch georiënteerde beschouwingen naar analytisch en empirisch gerichte bijdragen. In de bijdragen uit 1978 (Tilburg I) wordt vooral geprobeerd een bepaald perspectief op argumentatie te ontwikkelen. Daarbij komen vragen aan de orde als van welke filosofische positie bij het ontwikkelen van een argumentatietheorie moet worden uitgegaan, aan welke rationaliteitsnormen argumentatie moet voldoen en wat het verband is tussen argumentatie en discussie. In 1981 (Twente) worden vervolgens lijnen uitgezet voor verder onderzoek. Er wordt geprobeerd aan te geven welke specifieke onderzoeksvragen binnen het gekozen perspectief van belang zijn. In 1984 (Tilburg II) gaat de aandacht primair uit naar het ontwikkelen van theoretische concepten die bruikbaar kunnen zijn voor het oplossen van de problemen die bij het analyseren en beoordelen van argumentatie optreden. Hoe kunnen verzwegen argumenten theoretisch het best worden opgevat? Wat is de meest geschikte definitie van de drogreden van de stroman? Enzovoort. In 1987 (Amsterdam) wordt de uitwerking van theoretische constructies voortgezet. Daarnaast is er echter ook al meer aandacht voor analytische en empirische problemen. Hoe kunnen (onderdelen van) argumentatieve teksten en conversaties gereconstrueerd worden in termen van het favoriete theoretische model? Wat is de rol van empirische inzichten in de interpretatie van argumentatieve uitingen bij de reconstructie?

De tendens om de aandacht van filosofisch-theoretische problemen te verplaatsen naar analytisch-empirische problemen blijkt zich in 1990 (Groningen) te hebben doorgezet. Slechts enkele (interessante) artikelen hebben een overwegend filosofisch-theoretische inslag. In verreweg de meeste artikelen die in deze bundel zijn opgenomen wordt geprobeerd om theoretische inzichten toe te passen bij het analyseren van de argumentatieve praktijk en daarbij gebruik te maken van de empirische kennis die tot nu toe beschikbaar is. Als dat zo doorgaat, is *Argumentatietheorie & Retorica* straks (1993!) nog een echt praktisch vak geworden.

Opvallend aan de hier gebundelde artikelen is de consolidatie van het dialectisch perspectief op argumentatie, dat verantwoordelijk is voor hun opmerkelijke samenhang. De aanzet tot de ontwikkeling van dit perspectief is al gegeven op het VIOT-congres van 1978, maar de voorgeschiedenis ervan gaat natuurlijk veel verder terug. Inmiddels lijkt het inzicht dat argumentatie het best in de context van een kritische discussie kan worden geplaatst gemeengoed te zijn geworden. Het discussieperspectief manifesteert zich in alle opgenomen bijdragen.

In de artikelen die primair over de evaluatie gaan, worden vanuit het discussieperspectief gerichte filosofisch-theoretische uiteenzettingen gegeven van de normen waaraan discussies (of onderdelen daarvan) dienen te voldoen. Het dialectisch bewijs wordt als een discussie binnen een ander type discussie aangemerkt (Krabbe). Voor twee verschillende discussietypen, coöperatieve en competitieve discussies, worden de discussiezetten gereguleerd (Wiche). Voor twee andersoortige typen discussies, kritische en probleemoplossende discussies, wordt nagegaan of de normen die voor het ene type (kritische discussie) gelden tevens toepasbaar zijn op het andere type (probleemoplossende discussie) als er eerst een adequate reconstructie plaatsvindt (van Rees).

In de artikelen over de analyse van argumentatie wordt het discussieperspectief gebruikt om de taalgebruikssituatie te verhelderen die reconstruc-

tie behoeft. Afhankelijk van het soort kritische respons waarop de argumentatie een reactie vormt, kan de structuur van de argumentatie in bepaalde gevallen als meervoudig of juist als nevenschikkend worden geanalyseerd (Snoeck Henkemans). Vanuit hetzelfde discussieperspectief kunnen bepaalde indicatoren aanwijzingen verschaffen over de relevantie van de betreffende uitingen voor de analyse (Verbiest). Uitgaan van een discussiesituatie verschaft eveneens aanknopingspunten voor de typering van het verschil van mening dat door de argumentatie moet worden opgelost (Koetsenruijter). Net zoals de conditionele relevantie van argumentatie voor het verdedigde standpunt met behulp van het discussieperspectief beter kan worden verklaard (Jungslager).

Ook voor het geven van aanwijzingen voor de presentatie van argumentatie blijkt het discussieperspectief vruchtbaar te zijn. Als argumentatie als een onderdeel van een kritische discussie wordt opgevat, kunnen specifieke eisen worden geformuleerd waaraan adequate definities dienen te voldoen (Viskil). Verder kan bijvoorbeeld beter worden aangegeven hoe een schrijver het verband tussen zijn argumenten en zijn standpunt kan verduidelijken door aanvankelijk ten onrechte impliciet gelaten argumenten in een latere versie van de tekst aan te vullen (Gerritsen).

noot

- 1 De bijdragen over argumentatie en recht zijn onder de titel 'Juridische argumentatie in analyse', samen met de bijdragen over dit onderwerp aan het VIOT-congres 1987 (eerder gepubliceerd in een themanummer van het *Tijdschrift voor Taalbeheersing*), in een aparte bundel ondergebracht (red. F.H. van Eemeren & E.T. Feteris, uitg. Wolters-Noordhoff). Andere bijdragen worden wegens plaatsgebrek elders gepubliceerd of zullen in gerijpte vorm op het volgende VIOT-congres terugkeren. Peter Houtlosser heeft mij geholpen met de verwerking van de bijdragen en de voorbereiding van de publikatie.